

ВОЛЯ ЯК ПЕРШООСНОВА БУТТЯ НАЦІЇ ЗА ПОВІСТЮ МАРКА ВОВЧКА «МАРУСЯ»

Анотація. У статті досліджено трактування концепту «воля» у літературознавстві, а також проаналізовано особливості осмислення цього поняття крізь призму ментальності українців у повісті Марка Вовчка «Маруся».

Ключові слова: *концепт «воля», ментальність, нація, Марко Вовчок.*

Abstract. *The article examines the interpretation of the concept of «will» in literary criticism, as well as analyzes the peculiarities of understanding this concept through the prism of the mentality of Ukrainians in the novel by Marko Vovchok «Marusya».*

Keywords: *concept of «will», mentality, nation, Marko Vovchok.*

Одним із найактуальніших питань літератури останніх десятиліть є питання концептуальної картини світу, яке розглядається в нерозривному зв'язку з мовною та позамовною дійсністю. Підхід до вивчення даних питань є важливою складовою для пізнання соціально-культурних та мовних особливостей кожної нації, а особливо української. Трактування значення певного терміна особливо важливе для дитячої літератури, адже ідея – це, насамперед, донести значення, події та почуття читачеві. Найкраще це можна зробити, якщо в центрі уваги твору дитина, адже діти розуміють дітей, у них є власне світобачення та світосприймання. Марко Вовчок скористалася цією ідеєю, написавши повість «Маруся», де в головній ролі маленька дівчинка Маруся, якій довелося особисто пережити події, типові для суспільства періоду Хмельниччини.

Поняття «воля» є одним із загальноновживаних та загальноновідомих, адже у зв'язку з сьогоденними реаліями, проблема волі для людства є провідним. І письменники минулих століть, і сучасники роблять акценти на збереженні

волі українського народу. Якщо розглядати загально, воля – це не лише антонім до неволі, яка характерна зазвичай в описах межових ситуацій, вона ще й поширюється на звичайні буденні ситуації, які в своєму житті пізнав чи не кожен. Тому у досліджуваній повісті ми будемо розглядати поняття «воля» не лише у вузькому, а й широкому значенні, що є вкрай важливим.

Мета дослідження – з'ясувати семантичне наповнення концепту «воля» в історичній повісті Марка Вовчка «Маруся».

Дослідженням лексико-семантичних полів займалися різні науковці з кінця ХІХ – початку ХХ століть. Формулювання ідей та принципів ми знаходимо у працях таких науковців, як Ю. С. Степанова, Т. В. Булигіної, А. Д. Шмельова, Д. С. Ліхачова, О. С. Кубрякової, І. О. Голубовської та інших. Відзначилися в працях про концепт за останнє десятиліття і сучасні дослідники: Т. П. Беценко, О. Н. Василенко, О. О. Яцкевич, В. І. Кононенко та інші.

Зокрема, науковці розробили три провідних підходи до трактування концептуальних полів. Всі три базуються на загальному положенні про те, що «концепт – це те, що називає зміст поняття, синонім до змісту» [Маслова 2007: с. 46]. Відповідно до цього, перший підхід, представником якого є Ю. С. Степанов, заснований на культурологічному аспекті, тобто, всі концепти поєднані між собою і саме вони створюють концептуальну картину культури певної нації. [Степанов 1997, с. 40]

Представники другого підходу – Т. В. Булигіна та А. Д. Шмельова вважають, що концепт формується за семантичним підходом, де єдиний чинник формування поняття – це мовний знак.

Д. С. Ліхачов та О. С. Кубрякова підтримують третій підхід, за яким «концепт ... є результатом зіткнення значення слова з особистим і народним досвідом людини» [Маслова 2007, с. 47]

Варто відзначити науковців, які самостійно розробляли теорії щодо концепту в порівнянні з іншими мовами та народами. Однією з таких постатей є І. О. Голубовська, яка порівнювала «волю» українську та

російську, підбрала чимало порівнянь та асоціативних куштів до терміна та визначила диференційність трактування поняття. [Голубовська 2010, с. 149]

Твори Марка Вовчка характерні потягом її героїв до волі як першооснови буття людини. Письменниця робить акценти на ментальності українців, їх ставлення до людей, традиціях та культурі.

Досліджувана повість «Маруся» написана в 1860-х роках. Французький книговидавець, редактор і письменник П.-Ж. Етцель у передмові до французького видання «Марусі», звертаючись до юного читача, писав: «Прочитавши про українську дівчинку Марусю, ти зрозуміє, як треба любити Францію» [3].

Опираючись на довідники, ми визначили змістове і смислове наповнення концепту «воля», яке можемо згрупувати у одну категорію, за якою і будемо виокремлювати приклади з повісті та аналізувати їх.

Ці вищезгадані поділи складають такі вектори розвитку семантичного наповнення концепту: «воля-бажання», «воля-свобода», «воля-доля», «воля-дозвіл», «воля-дія», «воля-вибір», «воля-психологічна характеристика», «воля-самостійність», «воля-влада», «воля-стан людини», «воля-стан природи», «воля-неволя», «воля-рабство» та інші. У повісті Марка Вовчка воля – це «бажання», «прагнення», «дія», які трактують культурні характеристики українців.

– «Ваша воля, пане Іване,– відповів господар. – Хоч сіно, хоч викуп беріть, ваша воля!» [6].

– «Ваша воля й ваша сила! – так само спокійно відказав Данило» [6].

– «Вряди-годи, стомлена цими тяжкими мислями, на які не здобувала вона іншої відповіді, крім «воля божа», «божий допуст», вона підводила голову й озиралась навкруги» [6].

Лексично не вираженими, але семантично схожими до вектора «воля-стан природи» є зображення картин навколишнього середовища, де авторка підбирає найдоречніші слова аби описати те, як вільно живеться поміж

українських населених пунктів. Ми вважаємо, що саме через сприйняття природи Маруся розуміла значення волі:

– «Боже, як красно бувало літнього ранку, коли сходило сонце, лука виблискувала росяними краплями, і випурхувала птиця, що притаїлася в комиші, і легенька пелена туману виринала над рікою!» [6].

«Як ніжив розкішний степ, що творив у людській душі гомін глибокої ріки із трепетом дзвінкого комишу!» [6].

– «А зорі, що висипають на небо, і місяць над обрієм – смуга місячного світла на темному степові, узлісся, посріблене сяйвом, чашечки нічних квіток у долині, м'яко освічені місячним промінням, зорі горять в глибинах ріки і дзюрчать у тихих струмочках, одна гора вся стуманіла, а друга посвітлішала, і ясний огник в хатині, що потонула посеред розквітлого саду!» [6].

Оскільки повість орієнтована на дитячу аудиторію, Марко Вовчок, описуючи початок поневолення України, не використовує «кривавих» слів, які могли б порушити психіку малих читачів: «І от по Україні пішла недобра поголошка, а що гірше – почали діятися негарні речі. Що квітка запашніша і свіжіша, тим скоріше простягають руки до квітки і «за її красу зривають її», – хороша була Україна, а от татарва та інші всякі вороги линули до неї і шматували її, міряючись один із одним в шахрайстві, ненажерливості та зраді» [6].

У цьому прикладі немає прямого посилання на неволю (відсутній даний термін), але з прочитаного читач розуміє, що це таки – поневолення. Україна постає в метафоричному образі «квітки, яку зривають» вороги.

Авторка дає також критичну оцінку політичній ситуації у середині країни, що уособлює «волю-вибір»: «Народ український розбився на угруповання: хто стояв за великоросів, хто за поляків, хто за приятельство з татарами» [6].

Неволя характеризується поняттям «вороги», що й простежуємо у творі, коли козак, якого героїня супроводжувала, каже: «А чи знаєш ти, Марусю, що тепер скрізь по всіх усюдах військо стоїть, скрізь вороги вештаються?» [6].

Присутні в повісті й ліро-пісенні мотиви, які виражені народними історичними піснями, де якнайкраще простежуються мотиви неволі, загарбництва: «Ой, жили з мене тягнуть! Зажурилась Україна, Що нігде прожити, Витоптала орда кіньми Маленькі діти» (Марко Вовчок 1904, с. 8)

«Воля-дозвіл» побутує у вигляді синонімічних конструкцій «дозвольте», «дозвіл»:

– «Ні, ні, ви вже дозвольте! – відказав господар» [6].

– «Дай, Боже, погуляти так усякому доброму чоловікові хоч раз у житті!» [6].

Волю у значенні неможливості, несли виокремлюємо у такій цитаті: «Чимало голів, перев'язаних скривавленими пов'язками, підвелось з очевидним наміром кинути милостиню співцеві, та почуття слабості приневолило одних скрикнути з досади, інших сумно усміхнутися; один кивнув на поводитарку, щоб підійшла ближче, показуючи їй здалека шага» [6].

«Приневолити» – означає змусити когось щось зробити, в даному випадку слабкість змусила скрикнути, тобто сама лексема «примушувати» уже уособлює зміст поневолювати.

Відкрите зауваження про позбавлення волі наявне у такому прикладі, де воно має на увазі як «закінчення справи»: «Кому світ не милий, той хай тільки туди сунеться – його справі кінець» [6].

Зрештою підсвідомі думки про нещасливе майбутнє, у якому за декілька секунд тебе може очікувати або смерть, або щасливий випадок, де вдалося вижити, бачимо у реченні: «Він жене просто до містка. Треба сховатися в очерет» [6].

Повість не має щасливої розв'язки, оскільки пройнята мотивами неволі, зради, нещасливого кінця. Сюжет має несподівані повороти. Головна героїня супроводжує свого приятеля-козака до Чигирина. Із самого початку твору читач сподівається, що ця пара дістанеться до мети, адже дівчина була не по роках розумна: сховала козака у сіні, провела під виглядом сліпого кобзаря,

згодилася шпигувати за російським табором. Однак обоє гинуть і. Тобто бачимо, що волі в ті часи бути не могло, і будь-яка спроба закінчувалася поразкою, але надія палала у серцях кожного, особливо Марусі.

Отже, «воля» характеризується як концепт-універсалія, в якому наявні різні вектори розвитку семантичного наповнення. Твір «Маруся» став тлом для дослідження концепту «воля», тому ми виокремили всі приклади з твору і, відповідно, з'ясували їх значеннєві варіанти лексично виражені і лексично не виражені. Ми дослідили сюжетні елементи твору, де «воля» нерозривно поєднується з дитячою свідомістю і бажанням жити.

Марко Вовчок використала різні варіанти вираження концепту у повісті аби показати, що не тільки дорослі, а й діти здатні боротися за свою країну, вони не боягузи, не зрадники, а творці майбутнього своєї держави. І попри всі небезпеки та прикроші Маруся йде вперед, приховуючи свою втому, страх та сум. Власне, досягає поставленої мети – «віддала» червону хустку селянину, однак не змогла врятувати своє життя.

Таким чином, письменниця, втіливши волелюбні риси українців у маленькій дівчинці, яка ладна віддати життя за Україну, утверджує, що воля є апріорі невід'ємною складовою буття як людини, так і нації.

Література

1. Гаупт Т. Генеза Перекладу, Публікації та Рецепції Французького Варіанта Історичної Повісті Марка Вовчка «Маруся» Вісник Прикарпатського Університету. Філологія. Вип. 1. 1995 р.
2. Голубовська І. Етнічні особливості української національно-мовної картини світу [Електронний ресурс] // Studia Linguistica. 2010. Режим доступу до ресурсу: <http://studies.linguistica.knu.ua/2010-4-400-412-golubovska-i-o-etnichni-osoblivosti-ukrainskoi-nacionalno-movnoi-kartini-svitu/>.
3. Кебузинська Ксеня. Українська Жанна Д'Арк: адаптація «Марусі» П. Ж. Етцелем // Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. Київ: Факт, 2002. С. 201–221.
4. Маслова В. Введение в когнитивную лингвистику. Москва: Наука; Флинта, 2007. 272 с.
5. Степанов Ю. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997. 824 с.
6. <https://litgazeta.com.ua/chytaty-onlayn/vovchok-marko-marusa/>